

východisek. Celkově jeho text působí ekumenicky a smířlivě, ať už jde o vztahy mezi církvemi, nebo o postavení církve ve společnosti. Je příznačné, že např. výpad „protagonisty jazykově konzervativního křídla v katolické církvi“ Josefa Vašici proti Žilkovu překladu je v autorově monografii mírně upozaděn (do poznámek pod čarou, viz s. 103, pozn. 3, a dále s. 138, pozn. 138). Zřejmě není náhodou, že autor sám působí na stejné pražské univerzitě jako J. L. Sýkora a další bibliisté, kteří „vzhledem ke svému spíše nekonfliktnímu, konformnímu zaměření zůstali poněkud stranou bouřlivého ideologického tříbení (a tudíž i následně ‚integristické‘ ofenzívy)“ (s. 40). I to je jeden z důvodů, proč se Bartoňova monografie stane nepostradatelnou příručkou pro všechny, kdo se o české biblické překlady zajímají, ať již k tématu přistupují z jakýchkoli pozic.

Jan A. Dus (Praha)

Dva pohledy na novou antologii textů o mučednících

Příběhy raně křesťanských mučedníků. Výbor z nejstarší latinské a řecké martyrologické literatury. Uspořádal PETR KITZLER, z řeckých a latinských originálů přeložili IVA ADÁMKOVÁ, PAVEL DUDZIK a PETR KITZLER. Úvodní studie JIŘÍ ŠUBRT.

Praha, Vyšehrad 2009, 395 s., 16 obr. ISBN 978-80-7021-989-8.

Třebaže křesťanské církve v moderní společnosti ztrácejí, nezdá se, že by se potřeba víry v postmoderní době vytrácela. O náboženství vycházejí publikace různé kvality, občas i problematického vlivu, ale objevují se i práce, které nestaví na mělkých zájmech, ale chtějí poznat zbožnost prvých křesťanských staletí, kdy se prvotní církev teprve formovala. Pomocníkem takových záměrů je i pražské nakladatelství Vyšehrad, které po léta slouží křesťanské interpretaci dějin Evropy.

Pozoruhodným průhledem do mentality raného křesťanství je nenápadný výbor z nejstarší řecké a latinské martyrologické literatury *Příběhy raně křesťanských mučedníků*, uspořádaný klasickým filologem Petrem Kitzlerem, který se postaral i o stručnou předmluvu, v níž připomněl význam křesťanského mučednictví pro Evropu, které vyrostlo „z představ o blahodárné moci krve, jakožto nejcennější oběti přinášené na oltář božstvům“ (s. 13). Šlo, jak připomíná, o původně pohanskou představu, sdílenou i judaismem a ovlivňující formování raného křesťanství. P. Kitzler vybral k pochopení doby jednadvacet textů, které přibližují spiritualitu křesťanských obcí. Nešlo mu o dokumentaci událostí, které stály za příběhy, ale o „svědectví“ víry, kterou ani smrt nedokázala zviklat. Úkolem badatelů bude zjistit, jak byly příběhy přijímány, jak se dochovaly a šířily a do jaké míry ovlivňovaly mentalitu obcí.

Vhodný klíč k porozumění fenoménu raně křesťanského mučednictví nabídla klasický filolog Jiří Šubrt, znalec starověké křesťanské literatury. Nejprve ho zaujaly proměnné vztahy římské říše k šířícímu se křesťanství (vlastně k jednomu z mnoha iracionálních náboženství), které iritovalo stát kategorickým zákazem obětovat pohanským bohům. J. Šubrt načrtl vlny pronásledování, zpočátku spíše vlažné, avšak od

poloviny třetího století až vyhlazovací. Stará traianovská zásada *conquirendi non sunt* ustupovala skutečnému pronásledování, kdy počet mučedníků vzrůstal, což však neznamenal, že by se nemnožily i pokusy nařízení obejít nebo přechytračit. J. Šubrt naznačil, v jak obtížném postavení byli křesťanští biskupové. V církvi se setkávali jak umírnění křesťané, schopní kompromisů, tak radikálové, odmítající jakoukoli dohodu. Biskupové museli řešit dilema, zda provinily (lapsi) odpustit a znovu je přijmout do společenství, či odmítnout jakoukoli shovívavost. Převahu nakonec získali umírnění (biskup Cyprianus), když radikálové, vedeni biskupem Novatianem, se nakonec odtrhli od církve a Novatiana zvolili vzdoropapežem.

Každý tlak přináší různé a někdy nečekané reakce. J. Šubrtovi se podařilo ukázat, jak si po „velkém“ pronásledování za císaře Diocletiana státní moc vlastně nedokázala poradit. Pronásledování začali svým pokojným vzdorem budit sympatie i soucit. Křesťanské obce ztrácely svou pověst „podvratných sekt“ (s. 27) a začalo se prosazovat mínění, že křesťané – kromě výjimečné zbožnosti – se vlastně od svých pohanských sousedů neliší. J. Šubrt pozoroval ještě další změny. Stoupal počet věřících, rozvíjela se institucionální struktura církve a rostla i její váha rozvíjením charitativní činnosti. O počtu umučených křesťanů se vedou spory. Ať byl však jejich počet jakýkoli, je nesporné, že jejich zabíjení dalo církvi do ruky dobrou možnost, jak střežit a mýtotočně rozvíjet jejich památku.

Pronásledování křesťanů skončilo na Západě v letech 306–307, na Východě o něco později. Vznikla celá řada textů, vyzdvihujících jejich mučednictví. Někdy se však poučení o příkladné smrti zvrtilo. Ani tomuto zkoumání se J. Šubrt nevyhýbá. Poznal, že příklady pevné víry, nelekající se bolesti ani smrti, mohou mít někdy opačné účinky. Horlivá oddanost Kristu, jdoucí až za hrob, vedla až ke zvrácené touze po smrti. *Amor mortis* již Boha nepotřeboval a oběť se měnila v sebevraždu. Církev takový propad hodnot odsuzovala, ale upevnilo se vědomí, že trpět pro víru patří k životu křesťanů.

Na otázku, kdy a jak se úcta k mučedníkům zrodila, J. Šubrt odpovídá, že koncepce sebeobětování za víru je výsledkem smíšení tradic křesťanských, židovských i pohanských, které se střetávaly a vzájemně obohacovaly. Zřetelnou výzvou byla především Ježíšova smrt na kříži. *Imitatio Christi* byla příkladem i pobídkou, *martyrium* jejich naplněním. J. Šubrt však obhlíží další obzor. Mučednická smrt, vlastně „vyšší křesť“, křesť krví, nepřinášela vykoupení jen umučenému, ale odlesk Boží milosti (s. 38) dopadal i na další věřící, na celou jeho církevní komunitu.

J. Šubrt se ve své úvodní syntetické stati zabýval i charakteristikou literárních pramenů přinášejících svědectví o mučednících. Mají rozmanitou tvář, ale v podstatě se dělí na *acta* a *passiones*. *Acta* vycházejí z dialogických záznamů při soudních procesech, *passiones* staví na vyprávění „očitého svědka“ v souvislém sledu událostí. J. Šubrtovi se však takové členění zdá zjednodušující a navrhuje rozrůznění textů podle jejich historické věrohodnosti. Nemyslí tím však další historické pátrání ani řazení textů v knize, ale posouzení, zda jde o prameny spíše „historické“, přibližující se historickým událostem, nebo „literární“, oplývající fantaziemi a snahou po vytříbené dikci, stupňující působivost příběhů. V žádném případě však nejde o historické dokumenty, ale o napínavý literární text demonstrující převahu křesťanského světe nad pronásledovateli (s. 44). Určitou výjimkou je jen *Passio Perpetuae*, založené na vlastních zápisích kartáginské mučednice, a snad lze zmínit i *Martyrium Pionii*, kde se jeho autor opírá o jakési memoáry.

J. Šubrt neopomíná rovněž zdůraznit, že texty o mučednících na sklonku starověku kolovaly v různých redakcích a často i v různých jazycích. Šířily se a byly přizpůsobovány prostředí, v němž působily. Obraz mučedníka zvyšoval totiž vážnost církevního společenství, z něhož vyšel. V regionu se shromažďovaly památky na mučedníka-světce, které zvýrazňovaly jeho význam a pomáhaly prestiži obce, v níž působil. Slavily se dny jeho mučednické smrti, které byly zároveň dny jeho narození jakožto světce (*dies natalis*). Ve čtvrtém století christianizace římské říše již pokročila natolik, že celé území bylo protkáno sítí míst spojených se smrtí nějakého mučedníka: *imperium Romanum* se neodvratně měnilo v *imperium Christianum* (s. 48).

Jakkoli je Šubrtův text znamenitým průhledem do světa prvých křesťanských mučedníků, těžištěm knihy jsou texty o jejich životě a smrti, přeložené z řečtiny (Pavel Dudzik) a latiny (Iva Adámková, Petr Kitzler). Nešlo o plytké tlumočení originálu, ale o zamyšlení se nad textem, které doprovázelo poučení o historickém kontextu památky, její funkci a významu. Překladatelé uvedli i dosavadní edice a převody do moderních jazyků a neváhali doprovodit překlad poznámkami, které dokreslují genezi textu, vysvětlují narážky a odkazují na dochování i konotace textu. Kniha vyžadovala využít řady specializací, avšak nejsložitějším úkolem byl výběr textů a jejich uspořádání. Editor i překladatelé se řídili záměrem vybrat z pestré škály památek takové, které by reprezentovaly určitý záměr nebo styl. Nešlo tedy o to upřednostnit texty s ambicemi dokumentu nad památkami, které využívaly zájmu o hagiografické příběhy inspirující k domýšlení, ale i o dokumentaci rozdílných žánrů, směřujících od protokolárních záznamů s živými dialogy až po apologie a „učená hádání“. Zmíníme některé příklady.

Stručné *Umučení svatých Ptolemaia a Lucia* je formálně nedílnou součástí Iústinovy *Apologie* a martyrologické motivy se do textu teprve jakoby vkrádají. Naproti tomu *Umučení Polykarpa*, a zejména pak *Dopis Lyonské obce*, patří spíše k raně křesťanské epistolografii než k mučednickému vyprávění v pravém slova smyslu. *Akta Iústína a jeho druhů*, napsaná ve stylu římských soudních protokolů, jsou zase považována za jeden z nejstarších textů o mučednících, stavějících na formě dialogu. O tom, jak obtížně zařaditelné jsou některé památky, svědčí *Umučení svatých Karpa, Papyla a Agathoníké*, stylizované jako soudní protokol, přičemž v textu již naopak působí martyrologické a apologetické dodatky.

Skutečnou perlou mezi vybranými texty je *Umučení svatých Perpetuy a Felicity*, které bylo analyzováno z nejrůznějších pozic, včetně optiky *gender studies* i jako dokument pro studium rané církve v Tertullianově době. Tento text, jehož připsání Tertullianovi je jasně odmítnuto, kombinuje autobiografické pasáže (psané v Ich-formě) se scelujícím komentářem neznámého redaktora-autora. Charakteristickým rysem památky je využití motivu *visio* (vidění), kterého se mučedníkům dostává. Text má edukativní poslání, ale i v jiném smyslu, než je obvyklé. Zejména jeho pozdější přepracování, tzv. *Akta Perpetuina*, již totiž nevolá po nápodobě mučednických skutků, ale zve k projevům úcty a zbožnému obdivu podle zásady *admiranda, non imitanda*.

Kontrastně naproti tomu působí *Umučení Pionia a jeho druhů*. Pioniova akta dovolují nahlédnout do fungování místního i provinciálního soudního systému, představují intelektuální elitu a odkrývají konfliktní náboženskou situaci ve Smyrně během celoříšského pronásledování křesťanů. *Akta Acaciova* sice svým názvem naznačují inspiraci protokolárním stylem, ale reprezentují jinou formu výpovědi o mučednících. Jde sice také o výslech (Acacius je vyslýchán římským úředníkem Marcianem), ale

text má, podobně jako v knize rovněž obsažená *Akta Apollónia (Apollóa)*, blíže k „učenímu hádání“ (*altercatio*) či disputaci, v níž Acacius zsměšňuje nejen úředníka Marciana, ale celé pohanské náboženství. Je ovšem třeba přihlídnout k tomu, že celý text je vlastně hagiografickou fikcí, která nevznikla ve třetím století.

Jinam svým stylem patří také *Život Cyprianův*, který je pojat jako řeč, jejíž předmluva a epilóg se obrací k věřícím, kteří Cypriana neznali z osobní zkušenosti. Šlo o vyjasnění některých událostí z Cyprianova života a osvětlení jeho činnosti jako aktivního křesťana a biskupa; jeho činnost literární tak v pojetí autora ustoupila do pozadí. Formálně vyprávění navázalo na využití žánru, který se opírá a biograficko-pa- negyrické schéma, ale přesazuje je do křesťanského kontextu. Zvláštní pozornost jako příklad si zasluhuje i *Umučení Felika*, biskupa afrického města Henchir Bou Cha, které mohlo být chápáno jako svědectví ve prospěch donatistů v jejich boji s katolickými *traditores*. Text nerespektoval zápis procesního řízení, ale využíval hagiografických postupů.

Z uvedených příkladů si lze představit, jak se „hagiografické“ texty navzájem žánrově odlišovaly a sledovaly i různé cíle. Při výběru překládaných textů se podařilo rozlišit všechny prosazující se tendence, vystopovat jednotlivé genetické kořeny i žánrové odstíny. Badatelé tak dostali do rukou soubor textů, který exemplárně naznačuje variabilitu hagiografické literatury již na samém jejím počátku.

Svět pozdního starověku, ustupující přílivu barbarských národů a úspěšnému křesťanství, zanechal literární dědictví, kterému není snadno porozumět. Petr Kitzler se svými spolupracovníky dal do rukou zájemců soubor zpřístupněných pramenů, které přibližují dobu změn, období vyhasínajícího kultu pohanských bohů a vítězího křesťanství.

Pavel Spunar (Praha)

*

V edici Raně křesťanská literatura nakladatelství Vyšehrad vyšly dosud tři svazky novo- zákonních apokryfů (*Neznámá evangelia, Příběhy apoštolů, Prorocství a apokaly- ppsy*) a zatím první svazek *Rukopisů z Nag Hammádí*, a to péčí pracovníků Centra biblických studií AV ČR a UK v Praze. V roce 2009 vyšly v této řadě *Příběhy raně křesťanských mučedníků*, tentokrát jako výsledek jednoho z badatelsko-překlada- telských projektů Centra pro práci s patristickými, středověkými a renesančními texty (UP Olomouc). Publikace přináší překlady více než dvaceti různých rozsáhlých latin- ských a řeckých pasionálních textů převážně ze druhého a třetího století, z před- konstantinovské doby „zlatého věku“ mučedníků. Překladům je předeslána stručná předmluva pořadatele knihy Petra Kitzlera, který pak v závěru připojil k textům edi- ční poznámku (s. 345). Úvodní výklad podal Jirí Šubrt; na sedmatřiceti stranách pod nadpisem „*Sanguis martyrum, semen christianorum*: idea mučednictví v rané církvi“ (s. 15-48) sleduje stanoviska římské moci v hlavním městě říše a zejména ovšem v provinciích vůči nové židovské sektě, křesťanství. Je známo, že tato stanoviska vy- cházela mnohem méně z náboženských ohledů než z požadavku loajality vůči Římu a jeho symbolům; těmi byli ovšem nejen tradiční bohové antického pantheonu a je- jich kult, ale též zbožšťovaní císařové. Mocenské postoje a donucovací nástroje se od Traianovy doby (Pliniův list a císařská odpověď) do začátku 4. století nezměnily při-

liš, ale přece jen se vyvíjely s tím, jak vyznavačů, a zvláště zatvrzelých vyznavačů, nového náboženství překvapivě stále přibývalo; svou úlohu zde pravděpodobně měla i politická situace, která se vzhledem ke stále citelnějšímu vnějšímu ohrožení stávala pro Řím povážlivou. Méně je možno mluvit o vývoji na straně křesťanů. *Amor mortis*, pohrdání životem, připravenost ke krajnímu následování Krista a jistota, že mučednictví je bezpečnou cestou ke spojení s ním, výtčeme z Šubrtem citovaného listu Ignatia Antiochijského z přelomu 1. a 2. století stejně jako z dokladů o dvě stě let mladších.

V úvodní studii nebyla opomenuta informace o souvislostech i příbězích (*lapsi, sacrificati, thurificati, libellatici*) dvou velkých „pronásledování křesťanů“ ze druhé poloviny 3. století, Deciova (Valerianova) a Diocletianova. Šubrt zdůrazňuje, že Decioův dekret o plošné povinnosti obětovat dle tradičního římského kultu znamenal faktický odklon od Traianovy dosud uplatňované zásady křesťany aktivně nevyhledávat, v poznámce (s. 26 pozn. 52) však připouští, že podle některých badatelů nebyl Decioův dekret namířen proti samotným křesťanům, ale že jeho cílem bylo posílit víru v tradiční božstva a spolu s jejich kultem připomenout ideály staré římské ctnosti. Tato interpretace je autorce recenze bližší (jen bych spíše než o „víře“ v tradiční božstva mluvila o věrnosti státním symbolům); poznamenejme ještě, že Deciovo nařízení bývá kladeno do souvislosti s tím, že se rok 248/249 vyznačoval oslavami tisíciletého trvání (konce 10. saecula) římského státu. Šubrtovo pojetí ovšem podporuje skutečnost, že o málo pozdější edikty Deciových nástupců byly zjevně skutečně namířeny proti křesťanskému kléru. (Nebyli to tedy až oni, kdo na základě skutečnosti, jež vyvstaly za Decia, provedli onen odklon od zásady *conquirendi non sunt*?)

Téměř všechny texty knihy staví čtenáři před oči fascinaci mučednickou smrtí: *imitatio Christi, amor mortis*, spolu s ním nenávisť k přizemní marnosti tohoto života a zároveň pohrdání smrtí jako takovou, pevná víra v posmrtný život a jistota nebeské odplaty. Jiří Šubrt věnuje těmto kategoriím obsáhlou pozornost v úvodní studii, kde se mimo jiné táže po etické (i v křesťanském diskurzu) hodnotě provokování mučednické smrti. Zajímavé je, že podle „kanonického výkladu“ (tomuto označení, s. 39, nerozumím úplně) pravověrní křesťané o mučednickou smrt sami neusilovali a podstoupili ji pouze tehdy, byli-li postaveni před fatální volbu. Šubrt však sám konstatuje, že „ve skutečnosti nejsou pro rozlišování mučedníků na ortodoxní a heretické žádné historické podklady“ (s. 39) a že podle většiny dnešních badatelů „dobrovolné mučednictví nelze v žádném případě omezovat pouze na heretické či menšinové směry křesťanství“ (s. 39). Právě o této fascinaci mučednickou smrtí tedy svědčí všechny tyto texty, často různým způsobem podle své proveniencce a žánru. Nabízí se zde optika, již medievisté zkoumají obdobné texty následujících dob. Máme snad v této knize před sebou něco jiného než hagiografii? A líčí snad hagiografické texty, legendy o světcích (zhusta o mučednících, *vitae et passiones*), fakta, historické skutečnosti, to, co bylo, nebo mluví spíše o ideálním stavu, o tom, co by být mělo, a to i *hic et nunc*? K tomuto pohledu na rané mučednické výtvořky se koneckonců zdá směřovat závěr úvodní studie (srov. s. 47-48): Šubrtovým formulacím o tom, jakou úlohu měly tyto texty v prosazování a propagaci víry raných křesťanů, odpovídá totiž leccos, co víme o funkci hagiografie v obdobích christianizace evropských zemí nebo i v pozdějším středověku. Také formálně, neboť výraznou a na první pohled zřejmou analogií k pozdějším legendistickým líčením je např. pasáž ze závěru *Umučení Pionia a jeho druhů* (s. 198-199) o zázraku neporušeného světcova těla; čtenář se setká též s analo-

gii světcova umučení s evangelijním líčením posledních hodin Ježíšova života, což je rovněž častý postup středověké hagiografie.

Kniha obsahuje, jak můžeme citovat z Kitzlerovy předmluvy, „stručné zápisy v protokolárním stylu (*acta*), narativně i motivicky propracovanější celky (*passiones, martyria*), až po vybroušený křesťanský panegyrik, využívající nejlepších tradic antické rétoriky“ (s. 13). Odtud i různé překladatelské i interpretační přístupy. Práce překladatelů byla jistě velmi náročná, o tom, že se snažili nepominout nic podstatného, svědčí komentářové části jednotlivých textů – úvody, informace o edicích a překladech i o relevantní literatuře (byly vzaty v úvahu i zcela nedávno publikované zahraniční tituly). Bezvadně napomáhají čtenářské či uživatelské potřebě seznamy, bibliografie a rejstříky od s. 347. Zvlášť je třeba ocenit obrazovou přílohu: za stranou 256 následuje série barevných reprodukcí, z nichž pět přináší reprodukce obrázků z rukopisu 11. století: vztahují se k umučení Ignatia Antiochijského, k přenesení jeho ostatků, k umučení Polykarpa, k umučení svatých Karpa, Papyla a Agathoniké a posléze ke slavné *Passio Perpetuae et Felicitatis*. Tento zajímavý i krásný materiál byl představen českému zájemci poprvé, autoři jej získali z rukopisu Vatikánské knihovny (*Cod. Vat. Gr.* 1613).

Poslední odstavec této recenze patří povinnému pokusu zhodnotit úroveň překladu. Ptáme-li se po adekvátnosti výrazových prostředků výchozího a cílového jazyka, jinak řečeno po soudržnosti překladu s originálem, je zřejmé, že máme před sebou velmi dobrý, nejen pečlivý, ale i citlivý překlad. Budu se zde velmi krátce věnovat jen jednomu textu, již zmíněnému latinskému panegyriku s uměleckými ambicemi, *Vita Cypriani*, k jejímuž autorství se hlásí blíže neznámý Pontius (s. 231-256). Překlad je společnou prací Ivy Adámkové a Petra Kitzlera, úvod a poznámky k němu pořídila Iva Adámková. Zvolila jsem jej i z toho důvodu, že bývá pokládán za pravzor budoucí hagiografie. Upozorňuji, že se jedná o jednotlivosti, jež mají svůj význam v diskuzi mezi kolegy filologickými řemeslníky, nijak však neznehodnocují kvalitu daného překladu. Na s. 239 „Bylo by necitelné přejít mlčením...“ – domnívám se, že ekvivalent „necitelné“ není na místě, českému kontextu dokonce škodí; *Thesaurus Linguae Latinae* sub voce *durum* u vazby *durum est, ut*, navrhuje nejspíše ekvivalent *insolens*; v češtině bych volila patrně „nepatřičné“ (možná sám o sobě nejvýstižnější, ovšem stylistické rovinně Pontiova výtvoru nepřislušející, by asi byl výraz „natvrdlé“). Potřz je pro toto období s terminologií církevních hodností: *antistes, presbyter, sacerdos*. Editoři na to zčásti poukazují v pozn. 21 na s. 239; překlad „dosáhl hodnosti presbytera a kněze“ na s. 242 nemám za jediný možný (a poznámka 35 tamtéž mluví o funkci presbytera a biskupa), neboť všechny tři výrazy, *sacerdos, presbyter* i *episcopus* se v této době vyskytují mixtím bez přesného rozlišení významu (pro *episcopus* a *antistes* viz *ThLL*). Nadto zde v čteme originále *presbyterium vel sacerdotium*, což překladatelé vyjádřili slučovací vazbou „presbytera a kněze“. Nemůže zde spojka *vel* znamenat „nebo, nebo spíš“? (Nejistotu posiluje také to, že se jinak chová překladatel do italštiny v bilingvní předloze překladu a zase jinak český překlad: „hodnosti presbytera a kněze“ oproti „il presbiterato e l'episcopato“). Na s. 243 o Caecilianovi: „pro svůj věk a zásluhy se stal presbyterem“. Originál: *et aetate tunc et honore presbyteri...*: domnívám se, že Pontius využil homonymity výrazu *presbyter*, máme před sebou vlastně slovní hříčku – Caecilianus byl tedy „starší“ věkem i svou funkcí „presbyter“ = „starší“ (italský překladatel má správně, i když se nepokouší výraz *presbyter* ve významu „starší člověk“ naznačit). Na s. 241 se objeví vý-

raz „novic“. Nemám jej za vhodný, vyvolává asociace z jiného prostoru (orig. *pro condicione novitatis*); dál, na s. 243, vhodněji „nováček“ (orig. *novellus*). „Postavu nadlidského vzrůstu“ komentuje pozn. 81 na s. 250, bylo by dobré poukázat ještě na způsob, jímž se Boethiovi na začátku *Konsolace* zjevila Filozofie (byť o mnoho později, jde o topos).

Na první stránce Kitzlerovy *Předmluvy* (s. 13) zarazí čtenáře věta, že představu blahodárné moci krve jakožto nejcennější oběti přinášené božstvům, tuto původně pohanskou představu, zakořeněnou hluboko v antickém starověku, sdílel i judaismus. Jsem přesvědčena (a ověřila jsem si), že biblista-starozákoník, jakož i mnohý jiný poučený bohoslovec, nebude s tímto výrokem souhlasit, a považuji za patřičné tuto výhradu vyslovit. A ještě jedna poznámka: potvrdila jsem si názor, že křesťanství prvních staletí nebylo právě rodinnou hodnotou, nýbrž že mnozí, zejména mladí lidé, opouštěli pro Krista rodiče a sourozence, Perpetua se dokázala vzdát nejen jich. Nemějme dost na jejím křiklavém případě a čtème u Pontia v *Životě Cyprianově* (s. 249): „Pohané považují slovo vlast za nanejvýš drahé a znamená pro ně tolik co rodiče. My, křesťané, se naproti tomu zříkáme dokonce i rodičů, pokud se prohřešili proti Bohu.“ (Čtème ostatně také a zejména *Mt 10,35-36*).

Jana Nechutová (Brno)